

І. О. Рощина,
кандидат юридичних наук, доцент,
К. В. Гуменюк,
магістрант

ПІДСТАВИ КВАЛІФІКАЦІЇ УМИСНОГО ВБИВСТВА ЯК ТАКОГО, ЩО ВЧИНЕНЕ З ОСОБЛИВОЮ ЖОРСТОКІСТЮ

Стаття присвячена аналізу чинного законодавства та теорії кримінального права на предмет виявлення ознак, які можуть бути підставами для кваліфікації злочинного діяння як вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю.

Ключові слова: умисне вбивство, вбивство, вчинене з особливою жорстокістю, склад злочину, кваліфікація злочинного діяння, відповідальність

Постановка проблеми та її актуальність.

Умисне позбавлення життя – вбивство, існує віддавна і постійно супроводжує людство. Особливість суспільної небезпеки умисних вбивств, полягає в тому, що вони завдають незворотної шкоди: людина позбавляється найціннішого – життя, яке ніяким чином не може бути відновлене. Сьогодні в усіх правових системах світу вбивство розглядається як один з найтяжчих злочинів. Безсумнівно, вбивство, як і будь-який інший насильницький злочин є жорстоким за самою своєю суттю. Однак, чинне законодавство серед кваліфікованих видів умисного вбивства окремо виділяє вбивство, вчинене з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України) [1, с. 47]. Незважаючи на те, що особлива жорстокість є чинником, що різко підвищує ступінь суспільної небезпеки злочину, українське законодавство не називає чітких критеріїв, за якими вона може бути визначена. Тому вбивство з особливою жорстокістю відноситься до числа складів злочинів, кваліфікація яких викликає багато труднощів. Для уникнення помилок в практиці застосування кримінального закону варто проаналізувати значення терміну «особлива жорстокість» та з'ясувати які саме обставини є підставами для кваліфікації діяння за п. 4 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблеми кримінально-правової кваліфікації умисних вбивств та відповідальності за це діяння досліджували багато вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як П. П. Андрушко, В. О. Глушков, Я. Г. Смілянський, Н. Ф. Кузнецова, В. О. Навроцький, В. К. Грищук,

Ю. М. Антонян, А. П. Закалюк, С. А. Афанасьєв, С. В. Бородін, І. А. Уваров та інші. Серед вчених, що досліджували дані питання, існує чимало суперечностей щодо змісту кваліфікуючих ознак вбивства, зокрема вчинення його з особливою жорстокістю.

Метою дослідження є аналіз чинного законодавства та теоретичних положень на предмет виявлення особливостей складу вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, визначення змісту цього поняття та виділення ознак, які можуть бути підставами для кваліфікації злочинного діяння саме як вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що кваліфікація злочину – це вид пізнавально-оцінювальної діяльності, розумовий процес, при якому використовуються певні прийоми та беруться до уваги особливості певних кримінально-правових ситуацій. У процесі кваліфікації встановлюються фактичні обставини, що мають значення для кваліфікації (фактичний склад злочину), здійснюється їх зіставлення з юридичним складом злочину, і відбувається тлумачення кримінального закону. Все це загалом має вплинути на висновок щодо відповідності фактичних обставин скоєного діяння юридичному складу злочину. Відповідно, для того, щоб визначити підстави для кваліфікації умисного вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю, варто проаналізувати особливості складу даного злочину. Суб'єктом умисного вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю є осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла 14-річного віку, а об'єктом даного злочину – життя особи. Ці ознаки є загальними для умисного вбивства.

Особливості ж складу умисного вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю, проявляються в ознаках суб'єктивної та об'єктивної сторони цього злочину.

Згідно з п. 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 07.02.2003 р. «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи», умисне вбивство вважається вчиненим з особливою жорстокістю, якщо винний, позбавляючи потерпілого життя, усвідомлював, що завдає йому особливих фізичних (шляхом заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень, тортур, мордування, мучення, в тому числі з використанням вогню, струму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю, тощо), психічних чи моральних (шляхом згнєблення честі, приниження гідності, заподіяння тяжких душевних переживань, глуmlinня тощо) страждань, а також якщо воно було поєднане із глуmlinням над трупом або вчинювалося в присутності близьких потерпілому осіб і винний усвідомлював, що такими діями завдає останнім особливих психічних чи моральних страждань [2]. Таким чином, умисне вбивство, вчинене з особливою жорстокістю, завжди пов'язане із застосуванням насильства (психічного та/або фізичного). Це насильство може мати місце безпосередньо перед, під час або після вчинення злочину. Дуже важливо, щоб характер такого насильства, засоби, що використовуються винною особою, місце, час, і обстановка вчинення злочину свідчили про намір злочинця завдати особливих фізичних мучень та/або психічних страждань. У зв'язку з цим актуальним є дослідження суб'єктивної сторони вбивства з особливою жорстокістю.

Традиційно в теорії кримінального права вважається, що суб'єктивна сторона складу злочину характеризується формою вини, мотивом та метою. Мотив та мета не є обов'язковими елементами для кваліфікації діяння як вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю. Вчинення цього злочину можливе з мотивів помсти, ревнощів, самоствердження, користі тощо. Обов'язковим елементом суб'єктивної сторони складу вбивства з особливою жорстокістю є вина.

Вина є своєрідним психологічним зв'язком між суб'єктом злочину та вчиненим ним діянням. Кримінальний кодекс України в Розділі V виділяє дві форми вини – умисел (прямий і непрямий) та необережність (злочинна недбалість та злочинна самовпевненість) [1, с. 23]. У

складі злочину, передбаченого ст. 115 Кримінального кодексу України, обов'язкова є наявність умисної форми вини, при чому умисел може бути як прямим, так і непрямим (тобто особа, вчиняючи вбивство, в тому числі вбивство з особливою жорстокістю, може як свідомо бажати позбавити життя іншу людину, так і не бажати, але свідомо припускати можливість настання смерті людини як наслідку його діянь). З приводу встановлення виду умислу щодо вбивства з особливою жорстокістю серед вчених існують серйозні суперечності. Так, наприклад, на думку Н. Ф. Кузнецової, для кваліфікації вчиненого як вбивства з особливою жорстокістю необхідно установити дві ознаки: 1) об'єктивно болісний для жертви процес її умертвіння; 2) бажання або допущення суб'єктом саме такого способу вбивства [3, с. 44]. А. М. Красиков прямо вказує, що реально є жорстокими тільки ті рідкі, одиничні випадки вбивства, для яких крім мети позбавити потерпілого життя характерний умисел, наявність спеціальної мети заподіяти потерпілому своїми діями особливі страждання [4, с. 26]. Я. Г. Смілянський зазначає, що умисел при вбивстві з особливою жорстокістю може бути як прямим, так і непрямим. Можливо, що відношення винного до особливої жорстокості буде характеризуватися прямим умислом, а до позбавлення життя – непрямим, але можливий і протилежний варіант, коли саме на заподіяння смерті особи охоплюється прямим умислом злочинця, а особлива жорстокість її заподіяння носить характер непрямого умислу. В той же час можлива наявність непрямого умислу і до смерті особи, і до особливої жорстокості діяння [5, с. 417].

Виходячи зі змісту роз'яснень, наведених в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи», для кваліфікації умисного вбивства як вчиненого з особливою жорстокістю необхідна лише наявність факту, що винний усвідомлював, що своїми діями (бездіяльністю) завдає потерпілому особливих фізичних мучень або психічних страждань, або особливих психічних страждань близьким потерпілому особам [2]. Саме усвідомлений вибір особливо жорстокого способу позбавлення життя, що відображає підвищену суспільну небезпеку особистості винного, є достатньою підставою для притягнення його за вчинення кваліфікованого виду умисного вбивства до більш суворого покарання. Тому

як вбивство з особливою жорстокістю також варто кваліфікували й ті випадки, коли жертва втратила свідомість і об'єктивно не відчувала особливих мучень і страждань, але вбивця продовжував робити дії, які мають характер особливо жорстоких. Помилкове зазначення деякими ученими на обов'язковість для кваліфікації фактичного відчуження потерпілим особливих фізичних мучень і/або психічних страждань, приводить до того, що у випадку, коли потерпілий по незалежним від винного причинам не відчував мучень і страждань (низький болочий поріг у потерпілого, утрата їм свідомості при першому ударі тощо), таке діяння слід було би кваліфікувати як закінчене просте вбивство і замах на вбивство з особливою жорстокістю. Це не тільки привело би до певних труднощів і помилок при кваліфікації, але й, відповідно, до чинного законодавства, спричинило невиправдане в даному випадку зниження відповідальності винного за незакінчений злочин [5, с. 418].

Ознаками, що визначають особливості об'єктивної сторони складу вбивства з особливою жорстокістю є обстановка та спосіб вчинення злочину. Типовими шляхами реалізації насильницького способу вчинення злочину, у тому числі вбивства з особливою жорстокістю, є: тілесні ушкодження, побої, мучення (заподіяння мук), мордування, тортури, знущання, глум, а також різного роду погрози, примус, образа, залякування, наклеп тощо [6, с. 148]. Варто зазначити, що ці способи вчинення злочину з особливою жорстокістю в законодавстві застосовуються і як самостійні склади злочинів, так і як характеристики інших складів злочину. Зміст цих понять в законодавстві розкривається за допомогою тих же самих термінів, або взагалі не розкривається. Наприклад, Кримінальний кодекс України дає розкриває поняття «побої» як умисне завдання удару, побоїв, вчинення інших насильницьких дій, що завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень [1, с. 52]. У зв'язку з цим, для того, щоб з'ясувати сутність понять «жорстокість» та «особлива жорстокість» потрібно звернутись до теорії кримінального права.

Погоджуємось з думкою Смілянського Я. Г., який визначає жорстокість як властивість особистості, що характеризується прагненням до заподіяння страждань, мучень людям або тваринам, виражається в діях, бездіяльності, словах, а також фантазуванні відповідного змісту [7, с. 592].

Прояви жорстокості у поведінці чи думках людини можуть бути як свідомими, так і не-свідомими, як навмисно спланованими, так і імпульсивними. Жорстокість є особливо небезпечною та бруталною формою агресивної поведінки. Вона уособлює найбільш повне втілення ненависті до життя та оточуючих. Такі характеристики особистості людини як жорстокість та агресивність знаходять своє вираження через вчинення насильницьких злочинів, які за своєю суттю всі в певній мірі є жорстокими, адже приносять страждання потерпілому та/або його близьким.

Для юридичної кваліфікації діяння важливе значення має наявність ознак особливої жорстокості. В Постанові Пленуму Верховного Суду України № 2 від 07.02.2003 р. «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» хоч і дається розшифровка поняття «особлива жорстокість», не наведено чітких критеріїв її відмежування від просто «жорстокості». Ці поняття є оціночними, тобто віднесення певних діянь до жорстоких чи особливо жорстоких залежить від особистих моральних переконань та поглядів особи, що проводить кваліфікацію, його рівня культури, здатності до переживання тощо. Тому визначення певних загальних критеріїв для оцінки жорстокості злочинних діянь є дуже важливим.

На нашу думку, особа, що вчиняє злочин з особливою жорстокістю, чітко усвідомлює, що деякі з дій, які він робить, не є обов'язковими для досягнення злочинної мети, і вчиняє їх саме для завдання потерпілому чи іншим особам особливих страждань та мучень. У зв'язку з цим вважаємо, що доречним є визначення особливої жорстокості, наведене А. П. Закалюком, згідно з яким особлива жорстокість це навмисна дія (або бездіяльність), що супроводжує або наступає за насильницьким злочином, при чому вона є не обов'язковою для його вчинення і настання звичайних для нього наслідків, що полягає в заподіянні потерпілому або його близьким додаткового тяжкого фізичного або психічного страждання [8, с. 7].

Погоджуємось з думкою вчених, які розмежовують поняття особливих страждань та особливих мучень та наводять їх як ознаки особливої жорстокості [7, с. 594]. Тоді як особливі страждання є наслідком особливої жорстокості, яка проявилась у вчиненні діянь спрямованих насамперед на психологічну складову людини, то особливі мучення є наслідком впливу

на фізичну складову і розглядаються як стан людини, пов'язаний з відчуттям фізичного болю.

Обстановка вчинення вбивства з особливою жорстокістю поряд з іншими ознаками об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого п. 4 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України, також має важливе значення. Однією з характеристик умисного вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю, наведених в Постанові Пленуму Верховного Суду України є вчинення його в присутності близьких потерпілому осіб, якщо винний усвідомлював, що своїми діями завдає останнім особливих психічних чи моральних страждань [2]. У даному випадку про особливу жорстокість свідчить характер дій винного, що виражається в нарузі над почуттями близьких потерпілому осіб, а також у виключній безжалісності та відчутті повної перевазі над іншими людьми.

Деякі вчені не підтримують дану позицію і стверджують, що завдання страждань іншим особам не є ознакою вбивства з особливою жорстокістю [9, с.76]. Ми не підтримуємо таку думку, оскільки вчинення дій, пов'язаних з особливою жорстокістю, в присутності близьких потерпілому осіб є однією з характеристик особи злочинця, підтверджує його безжалісність і безсердечність, адже він умисно змушує інших людей переживати через болісну смерть свого близького. До того ж присутність близьких завдає моральних страждань і самому потерпілому, тому що він розуміє, як вони страждають.

Відповідно до ознак, наведених в Постанові Пленуму Верховного Суду вбивством з особливою жорстокістю є вбивство, що супроводжується глуфом над трупом [2]. Однак, існують переконання, згідно з якими глуф над трупом не є ознакою вбивства з особливою жорстокістю. Так, наприклад, А.І. Стрельников стверджує, що вбивство є закінченим з моменту настання смерті. Наступні дії, спрямовані на труп, не заподіюють шкоди життя, тому що воно відсутнє [9, с.76]. З цією думкою можна не погодитись, адже умислом злочинця в такому випадку охоплюється не лише позбавлення життя людини, а й знущання над трупом, що є проявом особливої жорстокості.

Глум є найбільш тяжкою формою знущання, що характеризується виключним цинізмом вчинюваних дій, спрямованих на приниження честі та гідності потерпілого. У випадку, коли має місце глум над трупом потерпілого, ви-

ключно цинічні дії винного спрямовані на приниження почуттів інших осіб. Усвідомлюючи, що близькі потерпілого в будь-якому випадку дізнаються результати його злодіянь, винний свідомо глумиться над трупом, бажаючи завдати останнім особливих психічних страждань. Також винний може глумитися над трупом, з метою реалізації особистих мотивів, наприклад, винний, розуміючи, що у силу фізичного розвитку не зможе фізично помститися потерпілому за спричинену образу, вбиває його та знівечує труп [10, с. 836]. В той же час, не можна кваліфікувати умисне вбивство за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК на тій підставі, що винна особа в подальшому з метою приховання цього злочину знищила або розчленувала труп [2].

Іншими обставинами, які можуть свідчити про вчинення умисного вбивства з особливою жорстокістю є, наприклад, вчинення його щодо потерпілого, який знаходиться у безпорадному стані (через малолітній чи престарілий вік, хворобу, стан сп'яніння тощо), вчинення вбивства декількох осіб один за одним (при чому кожна наступна жертва страждає від розуміння своєї долі, спостерігаючи за смертю інших), вчинення злочину певною кількістю співвиконавців (велика кількість осіб, що вчиняють вбивство підсилюють страх та страждання потерпілого).

Висновки. Таким чином, відповідно до чинного законодавства та положень теорії кримінального права, можна визначити наступні ознаки вбивства, які дають підстави для кваліфікації його як такого, що вчинене з особливою жорстокістю:

1. Діяння (дія або бездіяльність), яке вчиняється осудною особою, яка на момент вчинення злочину досягла 14-річного віку, і наслідком якого є заподіяння смерті іншій людині.
2. Діяння, яке здійснює злочинець є надмірним з точки зору спричинення наслідку – смерті особи.
3. Безпосередньо перед, підчас або після вчинення злочину суб'єкт злочину вчиняє діяння, яке за своєю суттю має ознаки особливої жорстокості.
4. Умисел винного є обов'язковим і спрямований на завдання потерпілому (чи іншій особі) особливих фізичних мучень та/або психічних страждань. Умисел може бути як прямим, так і непрямим.
5. Умисел заподіяння особливих мучень та/або страждань реалізовується шляхом застосування різних форм насильства (заподіяння тілесних ушкоджень, тортур, мордування, знущання, глумління, образи тощо).

Література

1. *Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами і доповненнями станом на 23.05.2013 р.:* (офіц. текст). – К. : ПАЛІВОДА А. В., 2013. – 198 с. – (Кодекси України)

2. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України №2 від 07.02.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0002700-03>

3. *Кузнецова Н. Ф.* Вопросы квалификации умышленного убийства / Н. Ф. Кузнецова // Вестник МГУ. Серия право. – 1961. – № 2. – С. 44–45.

4. *Красиков А. Н.* Ответственность за убийство по российскому уголовному праву / А. Н. Красиков. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1999. – 123 с.

5. *Смілянський Я. Г.* Особливості суб'єктивної сторони умисного вбивства з особливою жорстокістю / Я. Г. Смілянський // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 415–420 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10cjpgz.pdf>

6. *Ігнатів О. М.* Насильство як спосіб вчинення злочину: поняття та сутність /

О. М. Ігнатів // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 144–151 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10iomptc.pdf>

7. *Смілянський Я. Г.* Особлива жорстокість як кваліфікуюча ознака умисного вбивства / Я. Г. Смілянський // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 591–596 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09cjpgouv.pdf>

8. *Закалюк А. П.* Преступление, совершенное с особой жестокостью. Научный обзор результатов исследования / А. П. Закалюк, В. Д. Жарый, В. С. Ковальский. – Киев, 1989. – 89 с.

9. *Стрельников А. И.* Ответственность за убийство, совершенное при обстоятельствах, отягчающих наказание ч. 2 ст. 105 Уголовного кодекса Российской Федерации: дис. кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Стрельников Анатолий Иванович. – М., 1997. – 183 с.

10. *Смілянський Я. Г.* Обстановка вчинення умисного вбивства з особливою жорстокістю / Я. Г. Смілянський // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 833–838 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10cjpgvog.pdf>

И. А. Рощина, К. В. Гуменюк

Основания для квалификации умышленного убийства как такового, что совершенное с особой жестокостью

Статья посвящена анализу действующего законодательства и теории уголовного права на предмет обнаружения признаков, которые могут быть основаниями для квалификации преступного деяния как убийства, совершенного с особой жестокостью.

Ключевые слова: умышленное убийство, убийство, совершенное с особой жестокостью, состав преступления, квалификация преступного деяния, ответственность

I. Roschina, K. Humeniuk

Grounds for qualification the murder that is committed with extreme cruelty

This article deals with analysis of the current legislation and the theory of criminal law for characteristics that may be grounds for a qualification the criminal offense as murder committed with extreme cruelty.

Key words: murder, a murder committed with extreme cruelty, corpus delicti, qualification, responsibility